

PROTECȚIA MINORILOR ÎN DREPTUL ROMAN

Mihnea-Dan RADU*

Abstract

Although the Romans did not share the same concern for the rights of minors striking as that manifested nowadays, they still developed a series of measures for the protection of young people. This article analyzes the concept of minor in the Roman world, the status of various categories of young people, and practical aspects of their care, so in the event that they were under the power of the pater familias and where were sui iuris.

Keywords: *Minor, tutelage, guardianship*

1. Introducere

Lumea occidentală de astăzi are în centrul preocupărilor sale bunăstarea copiilor. În scopul ocrotirii acestora a fost creat un sistem complex de reglementări care să instituie și să garanteze drepturile celor care sunt chemați să ducă mai departe moștenirea civilizației actuale. Printre aceste reglementări se înscriu norme aparținând unor ramuri variate de drept¹.

Ocrotirea minorului se exercită fie prin părinți fie, în absența acestora, prin tutelă.

În accepțiunea legiuitorului, noțiunea de minor se confundă, practic, cu cea de copil, ambele referindu-se la persoana care nu a împlinit vârsta de 18 ani și este lipsită de capacitate de exercițiu².

Cum stăteau însă lucrurile în antichitatea romană? Exista oare o preocupare în a reglementa măsuri de ocrotire a tinerei generații sau, așa

□ Lector universitar doctor, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Drept Cluj-Napoca.

¹ Convenția de la Haga din 1996, privind competența, legea aplicabilă, recunoașterea, executarea și cooperarea cu privire la răspunderea părintească și măsurile privind protecția copiilor ratificată de România în anul 2007; Legea nr. 272/2004 privind protecția și promovarea drepturilor copilului; Codul civil, Codul penal etc.

² Legea nr. 272/2004, art. 4.

cum s-a întâmplat pe parcursul istoriei, copiii erau lăsați la discreția părinților, vulnerabili în fața diverselor forme de abuz? Ne propunem ca, pe parcursul acestui articol, să răspundem la această întrebare.

2. Noțiunea de minor în lumea romană

În antichitatea romană, noțiunea de minor nu era aceeași ca cea de astăzi. Cuvântul latin *minor* înseamnă mai mic, mai tânăr³ și era folosit pentru a desemna pe tinerii puberi care nu împliniseră vârsta de 25 de ani (*minores viginti quinque anis*)⁴. Aceștia, în cazul în care erau *sui iuris*, adică nu se mai aflau sub puterea lui *pater familias*, deși aveau capacitate de exercițiu, erau supuși unui statut special.

Cu privire la diferitele faze ale dezvoltării în funcție de vârstă nu exista o foarte mare rigoare. De altfel, lipsa de precizie în privința diferitelor stadii ale copilăriei era o caracteristică a înseși limbii latine. Cuvântul *infans* (cel care nu vorbește)⁵ nu desemna exclusiv bebelușii. Pe de altă parte, nici nu exista un cuvânt specific pentru “bebeluș”. La fel și termenul *liberi*, care desemna copiii oamenilor liberi, se referea la copii de toate vârstele. La fel și în cazul altor termeni precum *pueri*, *progenies*, *fili*. Această imprecizie terminologică nu înseamnă neapărat că romanii nu făceau distincție între diferitele vârste ale copilăriei însă ea face mai dificilă încercarea de a înțelege corect textele care fac referire la minorii acelor vremuri.

Din punct de vedere juridic se trasa totuși o limită între *infans*, cei sub șapte ani, și *impubes*, cei peste șapte ani⁶. Câtă vreme cei dintâi nu puteau încheia niciun act juridic, ceilalți puteau participa la viața juridică dar numai atunci când erau asistați de o persoană adultă. Pentru toți impuberii exista incapacitatea absolută de a se căsători și de a dispune prin testament, pentru celelalte domenii făcându-se nuanțări în funcție de

³ A se vedea I. Nădejde și A. Nădejde Gesticone, *Dicționar latin-român complet*, Edit. Adevărul S.A., f.a., p. 411.

⁴ A se vedea A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, p. 583.

⁵ *Qui fari non potest* se referea la copiii sub șapte ani - a se vedea A. Berger, *op. cit.*, p. 500.

⁶ *Idem*, p. 495.

vârsta fiecăruia.

Infans era considerat a fi copilul mic, cel care nu putea vorbi. În dreptul lui Iustinian, în această categorie au fost incluși toți copiii cu vârsta sub 7 ani, pe motiv că ei, chiar dacă vorbesc, nu înțeleg pe deplin sensul cuvintelor pe care le rostesc⁷. Acest copil nu putea să încheie niciun fel de acte juridice și nu avea nici capacitate delictuală.

Infantiae proximus era impuberul care, deși ieșit din *infantia* nu avea încă o inteligență suficient dezvoltată având totuși o capacitate restrânsă în materie contractuală. El era lipsit însă de capacitate delictuală.

Pubertati proximus era impuberul a cărui inteligență îi permitea să joace un anumit rol în societate și în viața juridică. El putea să încheie singur acele acte care îi făceau mai bună condiția (îi sporeau patrimoniul sau duceau la stingerea unei datorii), restul actelor necesitând asistența tutorelui pentru încheierea lor valabilă. Acești minori aveau capacitate delictuală⁸.

Vârsta pubertății era inițial apreciată în mod individual, în funcție de dezvoltarea fizică a fiecăruia (*habitus corporis*). Ceea ce era important era ca tinerii să fie capabili de a procrea, fapt care îi făcea apti să se căsătorească. Mai târziu, sub influența școlii proculiene, s-a stabilit o vârstă medie de la care se considera că tinerii nu mai sunt impuberi⁹. Aceasta a fost de 14 ani pentru băieți și 12 ani pentru fete. Odată cu împlinirea acestei vârste, băieții îmbrăcau *toga virilis*, deosebindu-se de cei mai tineri care îmbrăcau *toga praetexta*¹⁰.

Așa cum deja am arătat, până la împlinirea vârstei de 25 de ani, tinerii erau numiți *minores* și, deoarece se considera că lipsa de experiență îi împiedică să se îngrijească în bune condiții de propriile afaceri, erau supuși unui regim juridic special.

⁷ D. 23, 1, 14, R. Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, tome I, sixième édition, éditions Domat Montchrestien, Paris, 1947, p. 321.

⁸ R. Monier, *op. cit.*, p. 323; P. Ourliac, J. De Malafosse, *Histoire de droit privé*, Tome III Le droit familial, Presses Universitaires de France, Paris, 1968, p. 88.

⁹ Gaius, *Institutiones*, I, 196.

¹⁰ De unde și denumirea de *praetextatus*. A se vedea A. Berger, *op. cit.*, p. 495.

3. Statutul diferitelor categorii de tineri

Atitudinea oamenilor din antichitate față de nou născuți și de copiii mici era cu totul diferită față de cea din zilele noastre. Există opinia că, având în vedere faptul că mortalitatea infantilă era foarte ridicată, romanii preferau să fie mai degrabă rezervați față de odraslele lor în primii ani de viață. O astfel de atitudine îi scutea, cel puțin în parte, de inerenta suferință emoțională implicată de moartea unui copil. Din diferite izvoare istorice, se pare că rezultă că cei decedați foarte tineri nici nu erau jeliți în conformitate cu riturile funerare obișnuite¹¹.

Această categorie de vârstă era îndeobște ignorată și de către autorii de opere literare, referirile la copii mici fiind rare și destul de vagi.

În cadrul familiei romane, copiii nu erau văzuți ca un scop în sine ci ei îndeplineau funcții precise: să își ajute părinții la bătrânețe și să asigure continuitatea cultului familial. În familiile sărace, care nu își permiteau întreținerea unui număr mai mare de copii, nou născuții erau de multe ori expuși. Copiii păstrați erau priviți ca o investiție, deoarece ei urma să fie puși la muncă sau pur și simplu vânduți¹².

În orice caz, a avea copii, asigura o posteritate, dând iluzia imortalității, astfel încât moartea unui copil înaintea părinților era percepută ca o tragedie¹³.

În cazul în care nu reușeau să aibă urmași de sex masculin pe cale naturală, romanii recurgeau la mijloace artificiale de asigurare a posterității, precum adrogațiunea și adopția.

Părinții romani erau în primul rând interesați să le ofere copiilor o solidă formație morală precum și o pregătire practică, fără a se preocupa în mod deosebit de dezvoltarea lor armonioasă în plan fizic, intelectual și emoțional. Implicarea în educarea copiilor era valorizată în cel mai înalt grad, figuri precum Cato cel bătrân, Cornelia, mama Gracchilor sau Atia, mama lui Augustus, fiind luate drept modele pentru modul cum își

¹¹ A se vedea E. Dixon, *The Roman Family*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1992, p. 98 și urm.

¹² R. Gidro, A. Gidro, *Drept privat roman*, Edit. Universul Juridic, București, 2014, p. 94.

¹³ E. Dixon, *op. cit.*, p. 111.

îndrumau copii și nepoții. Chiar dacă nu se implicau direct în educația copiilor, precum Cato, părinții diligenți apelau la serviciile unor specialiști în diferite domenii. Toate acestea fără a exista un sistem educațional coerent, motiv pentru care grija părinților de a oferi o educație corespunzătoare urmașilor era foarte importantă. O atenție sporită era acordată educației morale, în privința căreia *pater familias* avea puteri largite, el fiind considerat responsabil de caracterul viitorului adult.

În epoca clasică a avut loc o scădere fără precedent a natalității în Italia. Legat de cauzele acestui fenomen au fost formulate o serie de ipoteze precum aceea că, din cauza plumbului folosit la țevile de apă, sterilitatea era crescută în rândul populației sau că adevăratele cauze țineau de aspecte economice, familiile limitându-și în mod deliberat numărul urmașilor la unul sau doi, cei înstăriți pentru a evita fragmentarea prea mare a averii, iar cei săraci deoarece nu aveau mijloacele necesare să întrețină un număr mai mare de copii. Pot exista însă și alte cauze ale fenomenului, ținând de aspecte culturale și spirituale. În condițiile în care contracepția nu era făcută prin mijloace fundamentate științific, având așadar o eficiență iluzorie, copiii nedorți erau abandonați. Dreptul lui *pater familias* de a expune copiii nou născuți făcea parte din al său *ius vitae necisque*. Abia în secolul al IV-lea au fost dispuse măsuri legislative împotriva infanticidului și expunerii¹⁴.

Copiii nelegitimi, adică cei născuți în afara unei căsătorii legal încheiate, nu erau tratați în mod deosebit cu dispreț, având un statut asemănător cu cel al copiilor legitimi, cu minime limitări ale drepturilor. Spre exemplu, nu aveau inițial dreptul de a primi anumite ajutoare care se acordau din partea statului roman pentru copiii familiilor sărace. De asemenea, atunci când Octavian Augustus a instituit un sistem de evidență a nașterilor pentru copiii cetățeni, copiii nelegitimi au fost excluși de la înregistrare.

Un statut mult mai puțin favorabil îl aveau copiii străinilor și copiii sclavilor, cei din urmă neavând niciun fel de drepturi. De multe ori, proprietarii de sclavi despărțeau mamele de copiii lor, chiar dacă aceștia

¹⁴ D. 25,3,4, Codex 9, 16, 7 și 8, 51, 3 a se vedea E. Dixon, *op. cit.* p. 119-122.

erau foarte mici, probabil în scopul stimulării productivității sclavelor

4. Mijloace de protecție a minorilor aflați sub patria potestas

Familia romană tradițională era structurată în jurul lui *pater familias*, șeful familiei, persoană de sex masculin care avea deplinătatea puterilor și era singurul cu capacitate juridică deplină. El juca rolul unui preot, slujind zeilor cultului familial. Avea de asemenea stăpânirea, la început nediferențiată asupra soției, copiilor, sclavilor și tuturor bunurilor aparținând familiei.

Cu timpul, dreptul lui *pater* asupra copiilor săi a primit numele de *patria potestas*. Gaius ne arată că acest drept este specific cetățenilor romani, căci „aproape nu există alți oameni care să aibă asupra fiilor lor o astfel de *potestas* cum avem noi”¹⁵. Aceste puteri depline implicau dreptul lui *pater* de a hotărî soarta copiilor săi, el putând decide chiar uciderea celor aflați sub stăpânirea sa. Dacă în privința sclavilor acest drept era neîngrădit, atunci când dorea să pedepsească un fiu cu moartea, el trebuia să parcurgă întâi o adevărată judecată, asigurându-se că pedeapsa este justificată. În epoca clasică, se considera că puterea unui *pater* trebuie să se întemeieze mai degrabă pe pietate decât pe sălbaticie¹⁶. Împăratul Hadrian l-a condamnat pe un tată care și-a ucis fiul care se făcuse vinovat de adulter cu mama sa vitregă, aducând astfel o importantă limitare la *ius vitae necisque*¹⁷. De cele mai multe ori *pater familias* se sfătuia în această privință cu rudele și prietenii (*consilium prinquorum*)¹⁸. Cu privire la nou-născuți, *pater* era singurul îndreptățit să decidă dacă îi recunoaște, ridicându-i în brațe și acordându-le un nume,

¹⁵ Gaius, *Institutiones*, I, 55 *Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus)*; pentru versiunea în limba română, a se vedea Gaius, *Instituțiunile*, traducere de A. N. Popescu, Editura Academiei RSR, București, 1982, p. 80.

¹⁶ D.,48,9,5: *...nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere.*

¹⁷ Pentru modul cum împărații din epoca clasică au adus multiple modificări legislației penale, în spiritul umanist al vremii a se vedea R. Bauman, *Human Rights in Ancient Rome*, Routledge, London and New York, 2000, p. 67-87.

¹⁸ R. Monier, *op. cit.*, p. 250.

sau îi respinge, situație în care ei erau uciși sau abandonați într-un loc public (expunere).

Pater putea de asemenea să își vândă copiii ca sclavi în străinătate sau altui *pater* din cetate, ca persoane *in mancipium*, stare de semisclavie care era limitată în timp până la viitorul recensământ¹⁹. În această privință, Legea celor XII Table conținea prevederi menite să ocrotească interesele fiilor de familie. După o a treia astfel de vânzare, *pater* își pierde dreptul asupra fiului, acesta devenind liber, *sui iuris*²⁰. Această prevedere a fost folosită mai târziu, prin tripla vânzare fictivă, pentru a se realiza emanciparea și darea în adopție.

În Epoca imperială, puterea lui *pater familias* a fost supusă unor importante limitări. Împotriva abuzurilor, cei afectați puteau să ceară protecția magistraților, pe calea procedurii extraordinare. Șeful familiei păstrează însă dreptul de a pedepsi pe cei supuși autorității sale. El avea în continuare *ius vitae necisque* care trebuia însă exercitat cu respectarea tuturor prescripțiilor legale, în caz contrar tatăl abuziv fiind pedepsit²¹. Traian a silit un tată care își maltratase fiul să îl emancipeze²². În această perioadă, vânzarea fiilor devenise o practică tot mai rar întâlnită.

În epoca Dominatului, o serie de reforme duc la o îmbunătățire semnificativă a statutului minorilor. Tatăl care își ucidea un copil era pedepsit cu asprime²³. Împăratul Constantin a asimilat, printr-o constituție din anul 319, această faptă cu paricidul. Nu era pedepsită însă uciderea nou-născuților care puteau fi și vânduți în mod legitim de tatăl lor. Infanticidul a fost pedepsit ca omucidere în anul 374 de către împărații Valentinian, Grațian și Valens. Expunerea nou-născuților era sancționată cu pierderea puterii părințești.

În dreptul lui Iustinian familia romană este supusă unei reforme structurale. Vechea *agnatio* este abolită și unica formă de rudenie care este recunoscută e *cognatio*, rudenii de sânge (novela 118 din anul 543).

¹⁹ A se vedea J. F. Gardner, *Being a Roman Citizen*, Routledge, London-New York, 2002, p. 54.

²⁰ Tabula IV, 2, *Si pater filium ter venum duuit, filius a patre liber esto*.

²¹ D. 48, 9, fr. 5, R. Monier, *op. cit.*, p. 253.

²² D. 37, 12, fr. 5.

²³ R. Monier, *op. cit.*, p. 256.

În același timp, puterea lui *pater familias* este mult limitată, în acest fel fiind ocrotite drepturile celor *alieni iuris*. Vechiul și extremul *ius vitae necisque* este înlocuit cu un drept de corecție ușoară. În situațiile în care se impunea aplicarea unor corecții mai grave, *pater* trebuia să se adreseze guvernatorului provinciei sau prefectului orașului²⁴. Iustinian interzice și vechea practică a expunerii nou-născuților, asimilând-o unei omucideri în cazul în care cel expus deceda. În cazul în care cel abandonat era luat de o altă persoană, aceasta nu avea dreptul de a-l păstra ca sclav.

5. Mijloace de protecție a minorilor ce nu se aflau sub puterea lui Pater familias

Pe lângă diferitele măsuri de limitare a puterii lui *pater familias* în scopul ocrotirii celor aflați sub stăpânirea sa, romanii cunoșteau și mijloace de ocrotire a celor ce nu se mai aflau sub *patria potestas*. Acestea erau tutela și curatela.

5.1. Tutela impuberilor

La început, tutela era o instituție creată pentru a ocroti interesele familiei împotriva incapabilului²⁵. Mai precis, era vorba de aspectele patrimoniale legate de buna administrare a averii moștenite din generație în generație, avere pe care cu toții doreau să o vadă transmițându-se mai departe în bune condiții, fapt care ar fi fost periclitat, dacă nu chiar împiedicat de intervenția unui stăpân care, lipsit de experiența necesară sau de cea mai elementară putere de înțelegere, ar fi fost lăsat să o încheie de unul singur acte juridice cu caracter patrimonial. Nefiind de dorit un asemenea concurs de împrejurări, romanii din vechime se asigurau că o persoană matură și suficient de responsabilă va veghea asupra minorul rămas stăpân peste o astfel de avere. Chiar și mai târziu, după ce tutela a început să fie văzută ca un mijloc de ocrotire în primul rând a intereselor incapabilului, aspectul patrimonial a continuat să fie prevalent.

²⁴ Idem, p. 259, C. VIII, 46, 3.

²⁵ A se vedea D. Johnston, *Roman Law in Context*, Cambridge University Press, 2004, p. 37.

Tutorele nu se ocupa așadar decât de aspectele patrimoniale legate de impuber, neavând în sarcină să se preocupe și de ocrotirea și educația acestuia, rol care îi revenea mamei sau unei alte rude apropiate.

Așa cum am arătat mai sus, pe drumul său de la *infantia* spre *pubertas*, minorul dobânda treptat posibilitatea de a încheia el însuși unele acte. Câtă vreme copiii mici erau complet lipsiți de capacitate, tutorele trebuind să le gestioneze averea ca un autentic reprezentant, cei mai mari se puteau antrena ei înșiși pentru a deveni participanți la viața juridică, fiind sprijiniți doar în acest demers de către tutore. Cele două ipostaze ale activității tutorelui se numeau *negotiorum gestio* și *auctoritas*²⁶.

Prima ipostază presupunea ca tutorele să joace rolul unui reprezentant. Dar, cum în vechiul drept formalist reprezentarea nu era cunoscută, o serie de complicații decurgeau din utilizarea acestui procedeu. Actele încheiate de tutore nu produceau niciun efect asupra pupilului și era necesar ca, odată cu dobândirea capacității de exercițiu de către acesta, să se întocmească acte de transfer al tuturor drepturilor astfel dobândite de tutore. Mai mult, unele acte nu puteau fi încheiate deloc, deoarece necesitau acordul celui interesat în persoană (spre exemplu, acceptarea unei moșteniri). Aceste aspecte făceau ca *gestio* să fie utilizată doar atunci când era imposibil să fie folosită *auctoritas*.

Auctoritas presupunea în schimb participarea nemijlocită a minorului la încheierea actului juridic, fapt care făcea ca efectele acestuia să se producă direct asupra sa, în pofida faptului că elementul esențial era de cele mai multe ori acordul tutorelui și nu consimțământul exprimat de impuber²⁷.

Tutorele era răspunzător pentru modul în care ducea la îndeplinire însărcinările sale. Dacă cel aflat sub tutelă se considera prejudiciat de acțiunile acestuia, el avea la dispoziție mijloace legale de acțiune împotriva lui (*actio de rationibus distrahendi, actio tutelae*). În acest sens, de-a lungul timpului a existat o creștere a preocupării de a se

²⁶ R. Monier, *op. cit.*, p. 323.

²⁷ D. 26, 8, fr. 13.

ocroti cât mai bine interesele minorilor²⁸.

În privința băieților, tutela înceta odată cu împlinirea vârstei de 14 ani în privința fetelor aceasta continua însă, sub o formă atenuată, până la încheierea unei căsătorii *cum manu*, care plasa femeia sub autoritatea familiei soțului. În cazul căsătoriei *sine manu* reglementările cunoscând o evoluție diferită.

5.2. Curatela minorilor

Așa cum deja am arătat, tinerii care nu împliniseră vârsta de 25 de ani erau considerați a fi lipsiți de experiență, fapt care îi împiedica să se îngrijească în mod coresponsător de propriile afaceri. Dacă un astfel de tânăr era *sui iuris*, nemaibeneficiind de protecția și îndrumarea lui *pater familias*, el avea capacitate de exercițiu și deci putea să încheie acte juridice nestingherit. Constatându-se că mulți profitau de naivitatea acestor tineri, cu consecințe patrimoniale complet defavorabile pentru ei, au fost luate măsuri de ocrotire în acest sens.

Legea Plaetoria²⁹ impunea unele sancțiuni administrative împotriva celor care, prin actele juridice încheiate, prejudiciau pe cei tineri. La rândul lor, minorii aveau la dispoziție o excepție prin care puteau să se apere, refuzând executarea, în cazul în care erau chemați în judecată. Protecția legii era însă insuficientă în cazul în care minorul executa voluntar prestația la care se obligase. În astfel de situații, pretorul a acordat o *restitutio in integrum ob aetatem* cu consecința repunerii părților în situația anterioară.

Pe lângă aspectele pozitive, aceste măsuri au avut însă și consecințe nefaste asupra tinerilor. Nimeni nu mai era dispus la asumarea riscului de a încheia contracte cu un minor care, invocând vârsta sa, putea ulterior să refuze executarea sau chiar să desființeze actul încheiat. Soluția pentru această problemă a fost instituirea curatelei cu privire la tinerii care doreau să încheie acte juridice mai importante. Sub Marcus Aurelius a fost introdusă regula de a se numi curatori generali și

²⁸ D. Johnston, *op. cit.*, p. 37-38.

²⁹ *Lex Plaetoria de circumscriptione adolescentium* aprox. 192-193 î.Hr.

permanenți care să vegheze la respectarea intereselor minorilor³⁰. Prin aceste măsuri legislative s-a extins practic aplicabilitatea tutelei impuberilor până la vârsta de 25 de ani, sub un alt nume însă, ceea ce denotă grija sporită pe care o manifestau românii pentru tinerii lor³¹.

6. Concluzii

În lumea romană, preocuparea pentru bunăstarea minorilor nu era nici pe departe la cotele atinse în zilele noastre. Pentru oamenii din vechime, prosperitatea și perpetuarea familiei era primordială, protecția indivizilor fiind subsumată acestui imperativ. *Pater familias* era cel îndreptățit să exercite în mod discreționar puterea asupra tuturor membrilor familiei, fără ca inițial să existe un control sau niște limitări extrinseci. Cu toate acestea, se pare că șefii familiilor nu abuzau de această putere.

Odată cu evoluția societății romane, preocuparea pentru binele copilului privit ca individ a cunoscut o constantă creștere, o serie de măsuri legislative fiind luate în acest sens, de la limitarea puterii lui *pater familias*, la reglementarea unor măsuri de ocrotire precum tutela și curatela.

³⁰ A se vedea R. Gidro, A. Gidro, *op. cit.*, p. 127.

³¹ E. Dixon, *op. cit.*, p. 107.